

ПИТАННЯ ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Самчук-Колодяжна Зінаїда Федорівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0002-9391-1115

Прокопчук Катерина Миколаївна,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки

В статті досліджуються проблеми правового регулювання охорони національної культурної спадщини, зокрема, питання збереження культурних та історичних цінностей, об'єктів нематеріальної спадщини, повнота та достатність превентивних заходів щодо мінімізації втрат від ворожих обстрілів цивільної інфраструктури, у т.ч. об'єктів культурної спадщини по всій території України, фіксації фактів тотального знищення нерухомих об'єктів культурних та історичних пам'яток, актів вандалізму та культурного геноциду під час військової агресії РФ, удосконалення законодавства з охорони культурної спадщини шляхом його оптимізації та приведення у відповідність з міжнародними стандартами, зокрема Гаазькою конвенцією 1954р. Історичний досвід доводить, що людству притаманна повага до духовного надбання, намагання збереження культурної спадщини та її увіковічнення, навіть ціною життя. Людство, відчуваючи свою відповідальність перед наступними поколіннями ще з ХХ ст. почало активно розробляти та запроваджувати загальні правила та рекомендації зі збереження культурної спадщини.

Друга світова війна внесла свої корективи, з врахуванням яких було прийнято ряд міжнародних актів щодо захисту культурної спадщини. Основоположним нормативним актом щодо захисту культурних цінностей в разі збройного конфлікту є Гаазька конвенція від 14.05.1954 р., зокрема Другий Протокол до неї, прийнятий 26.03.1999 р., що передбачає заходи посиленого захисту культурних цінностей та активізації участі Договірних сторін у захисті культурних цінностей у разі збройного конфлікту. Україна приєдналася до II Протоколу від 30.04.2020 р. (Закон № 585-IX. від. 30.04.2020 р.). Україна приєдналася до міжнародних актів про захист культурної спадщини, а тому повинна виконувати свої зобов'язання, перш за все, внести відповідні зміни в Закон України «Про охорону культурної спадщини» для збереження національного культурного надбання та забезпечення згуртованості українства всього світу в захисті нашої ідентичності та держави Україна.

Ключові слова: культурна спадщини, культурні та історичні пам'ятки, нематеріальна культурна спадщина, національна ідентичність, охорона та захист культурної спадщини, цифрові копії, військові злочини, агресія РФ, конвенція, протокол.

Samchuk-Kolodyazna Zinaida, Prokopchuk Kateryna. The issue of cultural heritage protection

The article examines the problems of legal regulation of the protection of national cultural heritage, in particular, the issue of preserving cultural and historical values, objects of intangible heritage, the completeness and sufficiency of preventive measures to minimize losses from enemy shelling of civil infrastructure, incl. objects of cultural heritage throughout the territory of Ukraine, recording the facts of the total destruction of immovable objects of cultural and historical monuments, acts of vandalism and cultural genocide during the military aggression of the Russian Federation, improving the legislation on the protection of cultural heritage by optimizing it and bringing it into line with international standards, in particular the Hague Convention of 1954. Historical experience proves that humanity has inherent respect for spiritual heritage, efforts to preserve cultural heritage and its perpetuation, even at the cost of life. Humanity, feeling

its responsibility to the next generations since the 20th century, began to actively develop and implement general rules and recommendations for the preservation of cultural heritage.

The Second World War made its adjustments, taking into account a number of international acts on the protection of cultural heritage. The fundamental regulatory act on the protection of cultural values in the event of an armed conflict is the Hague Convention of May 14, 1954, in particular the Second Protocol to it, adopted on March 26, 1999, which provides for measures to strengthen the protection of cultural values and intensify the participation of the Contracting Parties in the protection of cultural values in the event of an armed conflict. Ukraine joined the II Protocol on 04/30/2020 (Law No. 585-IX dated 04/30/2020). Ukraine has joined the international acts on the protection of cultural heritage, and therefore must fulfill its obligations, first of all, to make appropriate changes to the Law of Ukraine "On the Protection of Cultural Heritage" for the national cultural heritage and to ensure the unity of Ukrainians all over the world in the protection of our identity and the state of Ukraine.

Key words: *cultural heritage, cultural and historical monuments, intangible cultural heritage, national identity, preservation and protection of cultural heritage, digital copies, war crimes, aggression of the Russian Federation, convention, protocol.*

На жаль, людство вело війни завжди. Але з часів глибокої давнини встановлені правила порушувати які не може ніхто. Так, найдавніші правила ведення війни, що встановлені в іудейській Священній книзі Тора, забороняли нападати на нещасного воїна та позбавляти мирне населення джерела виживання, а Біррський «Закон невинних» 697 р. поруч з заборобою вбивати на війні дітей і жінок, містив заборону руйнування церков.

Україна сьогодні переживає надзвичайні тяжкі часи, а її безцінні скарби, що стали надбанням українського народу та світової культури, безповоротно знищуються російським агресором.

Основний Закон – Конституція України, ст. 54 визначає, що «культурна спадщина охороняється законом. Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами», а ст. 66 вказує, що «кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані ним збитки» [2].

Майже чверть століття назад, в Україні прийнято Закон «Про охорону культурної спадщини» від 08.06.2000 р. (зі змінами), що покликаний врегулювати охорону культурної спадщини, зокрема її збереження [3].

Необхідно відмітити, що за часів незалежності законодавцем прийнято цілий ряд законодавчих актів, які передбачали збереження культурної спадщини,

але не мали єдиної юридичної термінології у сфері охорони об'єктів культурної спадщини. Так, до Державного реєстру національного культурного надбання заносились «унікальні цінності матеріальної та духовної культури» (затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 12.08.1992 р.).

Цивільний кодекс України, ст. 136, передбачав негативні наслідки безгосподарного утримання і незабезпечення схоронності майна, що є пам'яткою історії та культури [4].

На сьогодні Закон України «Про культуру» визначив основні терміни в сфері культурної спадщини, такі як «культура» (ст. 1, п.п. 6); «національна культурна спадщина» (ст. 1, п.п. 14); «нематеріальна культурна спадщина» (ст. 1, п.п. 16); «культурні цінності» (ст. 1, п. 2) [5].

Визначені та поіменовані в ст. 1 Закону України «Про вивезення та ввезення та повернення культурних цінностей» від 21.09.1999 р. (зі змінами від 01.12.2022 р., Закон № 2801-IX) культурні цінності, а саме: «Культурні цінності – об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України» [6].

Закон «Про охорону культурної спадщини» від 08.06.2000 р. визначив основні терміни та зазначив, що: «Охорона об'єктів культурної спадщини є одним із пріоритетних завдань органів державної влади та органів місцевого самоврядування» (Преамбула) [3].

Згідно ст. 1 цього закону: «Культурна спадщина – сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини» [3].

Дано визначення «об'єкта культурної спадщини» в абзаці 2, ст. 1, «пам'ятки культурної спадщини», як об'єкта культурної спадщини, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, або об'єкт який взято на держоблік, відповідно до законодавства, до вирішення питання про включення його до Держреєстру. В ст. 2 Закону визначена класифікація об'єктів культурної спадщини. На сьогодні особливого значення набирають норми закону, які передбачають захист традиційного середовища та об'єктів культурної спадщини; особливості охорони об'єктів всесвітньої спадщини та відповідальності за порушення законодавства про охорону культурної спадщини [3].

Закон «Про охорону культурної спадщини», як і міжнародні акти та інші нормативно-правові документи, які покликані забезпечити збереження об'єктів культурної спадщини виявили або недосконалість, або незабезпечення їх виконання, що призвело до значних втрат нашого культурного надбання ще з початку воєнного конфлікту 2014 р.

Як заявив під час брифінгу 13.06.2016 року начальник управління музейної справи та культурних цінностей Міністерства культури Василь Рожко: «З початку збройного конфлікту на сході України близько 100 музеїв опинились на тимчасово окупованих територіях Криму і Донбасу. Понад 1 мільйон музейних предметів, навіть за деякими даними до 2 мільйонів, опинилися за межею досяжності української влади. Безпосереднього контакту з музеями на окупованих територіях і інформації, що там відбувається, немає» [7, с. 34].

2 листопада 2015 року на пресконференції в Києві редактор журналу «Музеї України» Віктор Тригуб заявив, що з Донецького обласного краєзнавчого музею зникли унікальні експонати зброї і скіфського золота вартістю в десятки мільйонів доларів [7, с. 53].

Відповідно, можна також констатувати, що сторони конфлікту не проявляли належної поваги до культурних цінностей.

Зокрема, мали місце випадки перетворення їх у військові об'єкти; не проявлялося особливої турботи до них як до цивільних об'єктів; не вживалося заходів, щоб мінімізувати нанесення випадкової шкоди, внаслідок чого заподіювалась шкода будівлям та історичним пам'яткам; відбувались акти пограбування об'єктів культури, релігії, мистецтва, науки, освіти або благодійності.

Необхідно відмітити, що охорона об'єктів культурної спадщини врегульовується спеціальним нормативно-правовим актом «Керівництво по застосуванні норм міжнародного гуманітарного права в Збройних силах України», затвердженим наказом Міністерства Оборони України 11.09.2004 р. щодо захисту культурних цінностей на випадок збройного конфлікту [8]. Цей документ використовує та цитує положення Конвенції 1954 р. про захист культурних цінностей, передбачає обов'язкове позначення таких об'єктів, в.т.ч. персонал відповідними розпізнавальними знаками, передбачає підготовку військовослужбовців до захисту культурних цінностей, зобов'язує утримуватись від нападів на об'єкти культурної спадщини, спроб пограбування та руйнування, використання у військових цілях.

Належне виконання цих заходів забезпечило б надійне збереження об'єктів культурної спадщини на територіях прилеглих до районів бойових дій, безпосереднього ведення бойових дій та деокупованих територіях [8].

Російський агресор однією з основних причин військового вторгнення оголосив денационалізацію України, виправдовуючи свідоме створення культурного геноциду проти українського народу. Культурна спадщина завжди була і залишається однією з фундаментальних підстав ідентичності нації і від неї залежить майбутнє народу і держави. Після повномасштабного вторгнення РФ цілеспрямовано руйнує критичну інфраструктуру та об'єкти культурної спадщини. За даними Мінкультури за перший рік війни було знищено або пошкоджено 1500 об'єктів культурної спадщини та культурної інфраструктури. Це десятки музеїв, бібліотек, архівів, сотні об'єктів культурної спадщини, в окремі з яких було націлено спеціально.

Це зокрема, Національний літературно-меморіальний музей Григорія Ско-

вороди на Харківщині; Художній музей, Воронцовський палац і Спасо-Преображенський собор в Одесі; Іванківський краєзнавчий музей, де зберігалися твори Марії Приймаченко; Чернігівська міська бібліотека імені М. Коцюбинського та ряд інших об'єктів.

Превентивні заходи, які повинні здійснюватись в перед конфліктний період згідно рекомендацій міжнародних угод та положень національного закону «Про охорону культурної спадщини», відбувались в умовах бойових дій, під ракетними обстрілами, що унеможливило вивезення об'єктів культурної спадщини з прифронтових територій. Більшість їх залишилось в руках ворога, а тому їх треба буде повертати в Україну примусово, для чого необхідно вибудувати відповідний правовий механізм із залученням міжнародних інституцій. Практика Другої світової війни та АТО в Україні показує, як важко повертаються вивезені об'єкти національної спадщини на Батьківщину. Тим більше, чимало наших культурних цінностей до сьогодні зберігаються в Ермітажі та інших музеях РФ. Повернення пограбованого з Маріупольського, Мелітопольського та Херсонського музеїв під час повномасштабного вторгнення РФ буде дуже проблематичним, хоча музейні експонати є задокументовані і права на них можуть бути доведені, а от археологічні пам'ятки та знахідки, що виявляються під час проведення фортифікаційних робіт в прифронтовій зоні і є особливою складовою культурної спадщини, опинилися в зоні безконтрольного обміну. І це є проблема не лише гуманітарного законодавства, але й правоохоронної діяльності.

Заслугує на увагу діяльність Міністерства культури та інформаційної політики щодо оцифрування об'єктів культурної спадщини. Цифрова трансформація управління культурної спадщини може стати підставою для притягнення агресора до майнової відповідальності, але це повинно передбачатися законом. Тим більше, цифрові копії культурних пам'яток збережуть інформацію в разі знищення їх матеріального носія, будуть доказом національної належності в разі викрадення, вивезення за кордон, підставою повернення.

Актуальним залишається питання охорони національної нематеріальної спадщини. Україна в 2008 р. приєдналась до Конвенції ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини (Закон України від 06.03.2008 № 132) [9].

Конвенція ЮНЕСКО передбачає охорону традицій та форм вираження усних традицій, охоплюючи мову як носія нематеріальної культурної спадщини; виконавчих мистецтв; звичаїв, обрядів, свят; знань та звичаїв, пов'язаних з природою та всесвітом; знань та навичок, пов'язаних із традиційними ремеслами [9]. Україна приєдналась до цієї Конвенції ЮНЕСКО, а тому повинна виконувати свої зобов'язання, в зв'язку з чим внести відповідні зміни в Закон України «Про охорону культурної спадщини» для забезпечення згуртованості українства всього світу в захисті нашої ідентичності та консолідації української політичної нації.

Для належного захисту культурної спадщини в умовах українсько-російського збройного конфлікту актуальною є проблема приведення норм національного законодавства до міжнародних стандартів шляхом внесення відповідних змін. Так, кримінальне законодавство необхідно привести у відповідність з міжнародними договорами щодо порушення законів та звичаїв війни, зокрема, відносно культурної спадщини – це Протокол I та II Гаазької конвенції 1954 р., шляхом конкретної вказівки на об'єкти культурної спадщини, пам'ятки національного чи місцевого значення, світової культурної спадщини, в т.ч. об'єкти нематеріальної (духовної) культурної спадщини.

Це спростить кримінальне провадження, дозволить застосувати санкції, передбачені національним законодавством за воєнні злочини, які потребують розмежування та посилення. Для відновлення та повернення культурних цінностей необхідно забезпечити фіксацію пошкоджень, викрадень, переміщень та встановити обґрунтовану оцінку завданих збитків.

Щодо адміністративної відповідальності, то зауважимо, що необхідно її посилення шляхом збільшення штрафних санкцій, відійшовши від оцінювання відносно неоподаткованого мінімуму доходів громадян, бо в умовах воєнного конфлікту це не

покарання. В Законі «Про охорону культурної спадщини» треба посилити фінансові санкції шляхом їх кратного збільшення [3].

На часі прийняття відповідного нормативного акту, бажано Закону, про відшкодування шкоди, завданої об'єктам культурної спадщини в умовах воєнного стану та військових дій.

Висновки. В умовах безпрецедентного, нищівного, цілеспрямованого знищення держави Україна, її культурного надбання сусідом-агресором РФ необхідно нагальне запровадження та невідкладне виконання заходів по їх захисту. Російська агресія загрожує існуванню самої держави, а знищення культурної спадщини веде до втрати нашої ідентичності, самого українського народу.

Для більш ефективного захисту, перш за все, відповідним державним інституціям потрібно: 1) комплексно та системно виконувати визначені як національним, так і міжнародним законодавством заходи зі збереження об'єктів культурної спадщини; 2) посилити контроль та відповідальність за бездіяльність, криміналізувавши ті проступки, які загрожують безповоротною втратою культурних цінностей; 3) внести відповідні зміни в спеціальні чинні нормативно-правові акти, що забезпечують охорону культурної спадщини, імплементававши хоча б положення II Протоколу Гаазької конвенції 1954 р.; 4) задіювати міжнародні інституції та інструменти Конвенції по захисту культурних цінностей, зокрема щодо повернення незаконно вивезених з України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Другий Протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text.
2. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>.
4. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T030435>.
5. Про культуру: Закон України від 14.12.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>.
6. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 01.09.1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text>.
7. Зі щитом чи на щиті? Захист культурних цінностей в умовах збройного конфлікту на сході України. О. А. Біда та ін.; за заг. ред. А. П. Буценка; Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ: КИТ, 2016. 72 с.
8. Керівництво по застосуванні норм міжнародного гуманітарного права в збройних силах України. Затверджено наказом Міністра оборони України від 11.09.2004. Київ: Азимут -Україна, 2004. 144с.
9. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини від 17.10.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text

REFERENCES:

1. Druhyi Protokol do Haazkoi konventsii pro zakhyst kulturnykh tsinnostei u razi zbroinoho konfliktu 1954 roku [Second Protocol to the Hague Convention on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict of 1954]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text [in Ukrainian].
2. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 [Constitution of Ukraine dated June 28, 1996]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
3. Pro okhoronu kulturnoi spadshchyny: Zakon Ukrainy vid 08.06.2000 [On the protection of cultural heritage: Law of Ukraine dated June 8, 2000]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> [in Ukrainian].

4. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 [Civil Code of Ukraine dated January 16, 2003]. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/T030435> [in Ukrainian].
5. Pro kulturu: Zakon Ukrainy vid 14.12.2010 [On culture: Law of Ukraine dated 14.12.2010]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text> [in Ukrainian].
6. Pro vyvezennia, vvezennia ta povnennia kulturnykh tsinnosti: Zakon Ukrainy vid 01.09.1999 [On export, import and return of cultural values: Law of Ukraine dated September 1, 1999]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text>. [in Ukrainian].
7. Zi shchytom chy na shchyti? Zakhyst kulturnykh tsinnosti v umovakh zbroinoho konfliktu na skhodi Ukrainy [With a shield or a shield? : protection of cultural values in conditions of armed conflict in the east of Ukraine]. O. A. Bidatayn; za zah. red. A. P. Bushchenka; Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny. Kyiv: KYT, 2016. 72 s. [in Ukrainian].
8. Kerivnytstvo po zastosuvanniu norm mizhnarodnogo humanitarnoho prava v Zbroinykh Sylakh Ukrainy. Zatverdzheno nakazom Ministra oborony Ukrainy vid 11.09.2004 [Guidelines for the application of norms of international humanitarian law in the Armed Forces of Ukraine. Approved by the order of the Minister of Defense of Ukraine dated September 11, 2004]. Kyiv: Azymut-Ukraina, 2004. 144 s. [in Ukrainian].
9. Konventsiiia pro okhoronu nematerialnoi kulturnoi spadshchyny vid 17.10.2003 [Convention on the Protection of Intangible Cultural Heritage dated 17.10.2003]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text [in Ukrainian].